

архивисти
историја
архивисти
документи
историја
архивистика
документи
архивистика
историја
архивистика
документ
архивистик

МАКЕДОНСКИ АРХИВИСТ

Број 27-28

2020

архивистика

Списание на Државниот архив на Република Северна Македонија

Редакциски одбор / Editorial Board

Емил Крстески (главен и одговорен уредник) / Emil Krsteski (editor-in-chief)

Јасмина Дамјановска / Jasmina Damjanovska

Ленина Жила / Lenina Zhila

Драган Зајковски / Dragan Zajkovski

Борче Илиевски / Borche Ilievski

Катерина Мирчевска / Katerina Mirchevska

Љупка Тодоровска / Ljupka Todorovska

Светлана Успрцова / Svetlana Usprcova

Меѓународен редакциски одбор / International Editorial Board

Ен Ј. Гириланд / Anne J. Gilliland (Los Angeles)

Милена Петкова Енчева / Milena Petkova Encheva (Sofija)

Влатка Лемич / Vlatka Lemić (Zagreb)

Александар Стикалин / Aleksandar Stikalin (Moskva)

Бојан Цвелфар / Bojan Cvelfar (Ljubljana)

МАКЕДОНСКИ АРХИВИСТ

Година XXVII – XXVIII

Број 27 – 28

Скопје, 2020

СОДРЖИНА

СТАТИИ

Светлана Успрцова: „FamilySearch International“ – организација за семејна историја9

Валентина Трајаноска: Позначајни документи во депоата на Државниот архив21

Елисавета Марковиќ: Значењето на Етичкиот кодекс на архивистите37

Виктор Недески: Ликот на свети Григориј Охридски низ призмата на неколку архивски извори43

Митрополит тетовско-гостиварски, г. Јосиф: Охридската архиепископија од крајот на XIV век сè до укинувањето во 1767 година49

Марина Ѓоргиевска: Приказ на фондот бр. 833 – Светозар Раичевиќ, кустос и етнолог-антрополог67

Емилија Роп: Државниот архив и законодавната архива на Парламентарниот институт81

Младен Матовски и Ивица Попоски: Користење на архивскиот материјал во Државниот архив на Република Северна Македонија – Одделение Тетово (1991 – 2019)91

CONTENTS

ARTICLES

- Svetlana Usprcova:** “FamilySearch International” – A Family History Organization9
- Valentina Trajanoska:** Some of the Important Documents Stored in the Depot of the State Archives21
- Elisaveta Markovikj:** The Significance of the Ethical Codex for Archivists37
- Viktor Nedeski:** The Image of Gregory of Ohrid through the Prism of Several Archival Sources43
- Archbishop of Tetovo and Gostivar, Josif (Joseph):** The Ohrid Episcopate between the End of the 14th Century and its Abolition in 176749
- Marina Gjorgievska:** A Display of Fund N.833 – Svetozar Raichevikj, Tour Guide and Ethologist-Anthropologist67
- Emilija Rop:** The State Archives and Legislative Archives of the Parliamentary Institute81
- Mladen Matovski, Ivica Poposki:** The Usage of Archival Materials at the State Archives of the Republic of North Macedonia – Department of Tetovo (1991 – 2019)91

ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИЈАЛИ

Јасмина Дамјановска: Спосоци на Евреи од Скопје, Битола и Штип затворени во привремениот концентрационен логор во Скопје на 11 март 1943 година109

Јасмина Дамјановска и Ленина Жила: Разговори меѓу К. Црвенковски и Т. Живков за „Македонското прашање“, одржани на 5 декември 1966 г. во Белград257

ПУБЛИКАЦИИ НА ДРЖАВНИОТ АРХИВ

(список на објавените трудови во 2019)287

ХРОНИКА НА НАСТАНИ289

DOCUMENTS AND MATERIALS

Jasmina Damjanovska: Lists of Jews from Skopje, Bitola, and Shtip, Incarcerated in the Temporary Concentration Camp in Skopje on March 11, 1943109

Jasmina Damjanovska, Lenina Zhila: Conversations between K. Crvenkovski and T. Zhivkov on the Topic of the “Macedonian Question” Held on December 5, 1966 in Belgrade257

PUBLICATIONS OF THE STATE ARCHIVES

(list of published works in 2019)287

CHRONICLE OF EVENTS289

Виктор Недески¹

ЛИКОТ НА СВЕТИ ГРИГОРИЈ ОХРИДСКИ НИЗ ПРИЗМАТА НА НЕКОЛКУ АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Abstract: Among the many saints of Ohrid in the calendar of the Macedonian Orthodox Church, under the date January 8/21 we find the name of St. Gregory of Ohrid. Unlike the Macedonian historiography, which barely mentions Saint Gregory of Ohrid, his personality would particularly attract the attention of many Russian and Bulgarian researchers of the 19th and 20th centuries. It is striking that the name of St. Gregory of Ohrid is completely absent in the Greek and Latin old synaxars. Researchers reconstruct the life of St. Gregory on the basis of three primary sources: the Jewish (Archival) Chronograph from the late 15th century, the partly preserved inscription from the Church of St. Sophia in Ohrid, and Ostromir's Gospel from the 11th century. By analyzing these sources it is concluded that the reverence of St. Gregory of Ohrid was due to the uncritical combination of references to the name Gregory in several sources and that such a bishop and saint never actually existed.

Keywords: St. Gregory of Ohrid, hagiology, Ohrid, cult of saints

Охрид како значаен културен и духовен центар дал низа истакнати личности, кои со својот живот и дејноста се вградиле во неговата историја. Голем е бројот и на христијанските светители кои дејствувале во Охрид, но и во пошироката диецеа на Охридската архиепископија. Многумина од нив го добиле и епитетот „Охридски“ со цел црковната меморија трајно да ги поврзе со овој голем духовен стожер на Балканот.

Помеѓу повеќето „Охридски“ светители во календарот на Македонската православна црква – Охридска архиепископија, под датумот 8/21 јануари го среќаваме

¹ М-р, асистент на Православен богословски факултет „Св. Климент Охридски“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, viktor_nedeski@yahoo.com

името на свети Григориј Охридски². Во публикацијата „Житија на светиите“, која е издание на Струмичката православна епархија и претставува засега најобемна збирка на житија кај нас, под истиот датум е поместено и кратко житие на свети Григориј Охридски со следнава содржина: „Свети Григориј беше благочестив учител и пастир на стадото Христово. Во еден натпис, во црквата Света Софија во Охрид се нарекува Григориј Премудриот, кој премудро го поучува народот на божјите закони. Се упокоил во 1012 г.“³

За разлика од македонската историографија, која речиси воопшто не се занимавала со личноста на свети Григориј Охридски, неговата личност особено ќе го привлече вниманието на повеќемина руски и бугарски истражувачи од XIX и XX век, како што се: Невоструев⁴, архиепископот Филарет Гумилевски⁵, Соболевски⁶, Ангелов⁷, Павлов, Темелски⁸ и др. Врз основа на повеќе стари руски и јужнословенски извори, овие автори и истражувачи прават обид за реконструкција на житието на свети Григориј Охридски.

Впечатливо е тоа што името на свети Григориј Охридски комплетно отсуствува во грчките и латинските стари синаксари. Оттука, истражувачите прават реконструкција на житието на светецот единствено врз основа на три основни извори: 1) Јудејскиот (Архивски) хронограф, 2) делумно сочуваниот натпис од црквата „Света Софија“ во Охрид и 3) познатото Остромирово евангелие.

Јудејскиот (Архивски) хронограф е историски извор од крајот на XV в., кој се чува во Русиот државен архив за древни акти во Москва (ф. 181, № 279/658)⁹. Постојат неколку негови сочувани преписи, и тоа: Варшавскиот хронограф од крајот на XV или почетокот на XVI век од Националната библиотека во Варшава (BOZ sim 83), Вилненскиот хронограф од почетокот на XVI век од Библиотеката на Литванската академија на науките во Вилно (№ 109/147) и уште еден препис кој датира од XVI век, сочуван фрагментарно во Софија (РНБ, Соф. № 1454). Во овие ракописи, хронолошки по книгата Рут, со која завршува Осмокнижието, се наоѓа белешка во која се споменува презвитер Григориј (л. 199а). По оваа белешка следува петтата книга на Хрониката на Јован Малала (л. 199а-210а), која ја содржи историјата на Тројанската војна, четирите книги Царства (л. 210а-287а) и други текстови. И во трите хронографски преписи белешката е оформена како заглавје со црвени букви кон петтата книга од Хрониката на Малала и формира една целина со оваа книга.

² Православен календар 2019, Скопје, 2018, 2.

³ Боро Милчев, *Житија на светиите Јануари*, Струмица, 2009, 173.

⁴ Капитон И. Невоструев, Исследование о Евангелии, писанном для Новгородского кн. Мстислава Владимировича в нач. XII в., *Мстиславово Евангелие XII в.* (гл. ред. Георгий У. Огурцовский), Москва 1997, 423-424.

⁵ Филарет Ч. Гумилевский, *Святые южных славян*, Санкт-Петербург, 1882, 7.

⁶ Алексей И. Соболевский, Два рус. поучения с именем Григория, *Известия отделения русского языка и словесности Академии наук*, год. 12, бр. 1, Санкт-Петербург 1907, 250-262.

⁷ Боню С. Ангелов, *Към въпроса за книжовното дело на презвитер Григорий Мних*, Старобългар. дит-ра, Кн. 3, София, 1978, 48-55.

⁸ Пламен Павлов, *Светци и духовни водачи от Македонија*, Торонто, 2004.

⁹ За Јудејскиот хронограф види литература: Василий М. Истрин, *Александрия русских хронографов*, Москва 1893; Пейо Димитров, *Изборниците на цар Симеон, Литературна мисъл*, бр. 7, София, 1990, 3-16. Горина Л. В., *Болгарский хронограф и его судьба на Руси*, София, 2005.

Необичното место на оваа белешка-заглавје формирало различни мислења за тоа кои текстови може да се однесуваат на книжевната дејност на презвитер Григориј. Според најголем број од истражувачите, белешката се однесува на целосниот превод на Хрониката на Малала¹⁰, а малкумина се оние кои ја поврзуваат со Осмокнижието кое претходи¹¹. Сепак, оваа тема до денес сè уште е предмет на полемика¹². Содржината на текстот го одредува точното време на настанување на преводот. Текстот ја има следнава содржина: „Книги на Божјиот стар завет... преведени од грчки јазик на словенски во времето на бугарскиот кнез Симеон, син на Борис, од презвитер и монах Григориј, црковник на сите бугарски цркви по наредба на истиот книгољубец кнез Симеон, праведно наречен богољубец“¹³.

Вториот извор на кој се повикуваат истражувачите при реконструкција на ликот на Григориј Охридски е делумно сочуваниот натпис од црквата „Света Софија“ во Охрид. Станува збор за ктиторски натпис, изведен од тула на западната фасада на надворешната припрата, која е доградена на првобитниот храм. Натписот ја има следната содржина: „Μουσῆς οὗ ... Γρηγόρι(ος) Σκηνὴν ἐγείρας τὸν θεόγραφον νόμον ἔθνη τῶν Μουσῶν ἐκδιδάσκει πανσόφως“¹⁴. (сл. 1-2) При читањата на годината која стои на крајот од натписот направени од страна на повеќето од споменатите постари истражувачи, годината е дешифрирана како #šfḱ (6520 г.) т.е. 1012 г.

Третиот извор е Остромировото евангелие, кое е најстарата ракописна книга од киевска Русија, составена во 1056-57 г. од ѓаконот Григориј, а по нарачка на Остромир, роднина на кнезот Изјаслав. Овој значаен ракопис се чува во Руската национална библиотека (шифра F.п.I.5). Во ова ракописно Евангелие, под датумот

¹⁰ Константин Калайдович, *Иоанн, экзарх болгарский: Исследование, объясняющее историю славянского языка и литературы IX и X столетий*, Москва, 1824, 99; Павел Шафарик, *Расцвет славянской письменности в Бугарии, Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, год. 3, бр. 7, Москва 1848, 51-52; Василий Истрин, *Александрия...*, 357, Василий Истрин, *Хроника Георгия Амартола в славянском переводе и связанные с нею памятники, Журнал Министерства народного просвещения*, год. 69, Москва 1917, 1-2; С. Николова, Някои текстологически проблеми в панегиричното творчество на Климент Охридски (по материали от „Похвално слово за пророк Илия“), *Кирило-Методиевски студии*, год. 1, София 1984, 115-117, Горина Л. В., *Болгарский хронограф...*, 33-34, Димитър Пеев, *Архивският хронограф и Летописец Елински и Римски I редакция, Старобългарска литература*, год. 39-40 София 2008, 104-131, Пейо Димитров, *Изборниците...*, 3-16; Леонид Кавелин, *Древняя рукопись, Русский вестник*, год. 201, бр. 4, Москва 1889, 11-12, 15-17; Емил Георгиев, *Разцветът на българската литература*, София, 1962, 303.

¹¹ Иван Е. Евсеев, Григорий пресвитер, переводчик времени болгарского царя Симеона, *Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук*, год. 7, бр. 3, Москва 1902, 357-366; Александр В. Михайлов, *Опыт изучения книги Бытия пророка Моисея в древнеславянском переводе*, Варшава, 1912, ССХСП.

¹² Тешкотијата да се определи на кој од двата старозаветни текста се однесува оваа белешка, се усложнува дополнително поради недостигот на целосно лингвистичко проучување на книгите Царства. Иако во оваа пригода нашата цел не е да се впуштиме во ваква анализа, сепак сме на мислење дека белешката се однесува на Осмокнижието.

¹³ „Книгы завета вѣѣа ветха сѣзѣюще вѣрагы новаго завета истинны соущи. предложеныи греска языка в словенскыи. при кнзи вѣзгарстѣ симеоне снѣ боршии. григоріе презвитеру мнѣхо. всѣ цркви вѣзгарскы цркви повелѣниѣ того кнѣзю кнзсеміо истиннѣ рѣци вѣлюѣа“.

¹⁴ „(подобно) на Мојсеј, Григориј, откако издигна скинија ги поучува премудро народите мизиски на богонапишаниот закон“.

8 јануари (л. 262) стои записот: „памят святаго Григора епископа Мусии“ (спомен на светиот Григориј епископ на Мусија). (сл. 3)

Врз основа на сведоштвата од споменатите три извори, истражувачите од XIX – XX век ја реконструирале биографијата на Григориј на следниов начин: Тој можеби е еден од двајцата ученици на свети Методиј, архиепископ моравски, кои биле оставени во Константинопол. Живеел за време на владеењето на бугарскиот цар Симеон и неговиот син Петар и бил на висока функција во бугарската црковна администрација. Ги превел Хрониките на Јован Малалас, а можеби, и Хрониките на Георгиј Амартонос, коментарите на некои библиски книги и историски ракописи, а подоцна бил хиротонисан со титулата „епископ пелагониски и прилепски“. Починал во 1012 година, и бил погребан во Охрид, во црквата „Света Софија“, а наскоро бил и канонизиран.

Споменот на Григориј широко се распространил особено по објавувањето на неговото име во „Полниот месецослов на Истокот“ од архиепископот Сергиј Спаски¹⁵, па така неговото име и житие денес се среќава во повеќе синаксари и збирки на житија во кои Григориј се титулира како охридски или мизиски. Слични биографски податоци за св. Григориј Охридски понудиле и многумина други истражувачи.¹⁶

Внимателно исчитувајќи го Јудејскиот хронограф, забележуваме дека редакторската и преведувачката дејност на Григориј авторот ја поврзал со времето на кнезот Симеон, односно времето пред 913 г., кога титулата на владетелот во бугарската држава е кнежевска. Притоа, ако го прифатиме за веродостоен податокот дека во 1012 г. Григориј сè уште бил жив, тогаш излегува дека живеел најмалку 120 години.

Втората недоследност е тоа што во изворот се спомнува епископска катедра која во тоа време не постоела. Имено, со титулата „пелагониски и прилепски“ се среќава еден епископ Григориј кој прави превод на Дамаскините проповеди¹⁷ (XVI век) во османлискиот период. Неговиот превод бил мошне распространет во Македонија во многу преписи и нови преводи сè до 19 век. Но, тој во никој случај не може да биде истата личност со споменатиот друг книжевник Григориј, споменат во Јудејскиот хронограф.

Како трета недоследност се јавува датирањето испишано на галеријата во охридската „Света Софија“ во XI век. Иако годината од крајот на натписот

¹⁵ Сергей Спасский, *Полный месяцеслов Востока*, т. 1: *Восточная Агиология*, Москва, 1875, 116; Сергей Спасский, *Полный месяцеслов Востока*, т. 2: *Святой Восток*, Москва 1876, 8.

¹⁶ Невоструев К. И., *Исследование о Евангелии, писанном для Новгородского кн. Мстислава Владимировича в нач. XII в.*, *Мстиславово Евангелие XII в.* (гл. ред. Георгий У. Огурцовский), Москва 1997, 423-424; Гумилевский Ф. Ч., *Святые южных славян*, Санкт-Петербург, 1882, 7; Соболевский А. И., Два рус. поучения с именем Григория, *Известия отделения русского языка и словесности Академии наук*, год. 12, бр. 1, Санкт-Петербург 1907, 250-262; Боню С. Ангелов, Към въпроса за книжовното дело на презвитер Григорий Мних, *Старобълг. лит-ра*, Кн. 3, София, 1978, 48-55.

¹⁷ За овој книжевник, види литература: Радмила Угринова-Скаловска, *Дамаскини. Македонски преводи од 16 до 19 век*, Скопје, 1975; Петар Х. Илиевски, *Крнински дамаскин*, Скопје, 1972; Вера Стојчевска-Антиќ, *Историја на македонската книжевност. Средновековна книжевност*, Скопје, 1997; Лавров П., *Дамаскин Студит и сборники ея имени „Дамаскины“*, Одесса, 1899.

на фасадата на Григориевата галерија повеќепати била погрешно читана како ⲉⲥⲉⲛⲁ (6520 г.) односно 1012 г., или како ⲥⲟⲕⲉ (6825 г.), односно 1316/17 г.¹⁸, денес несомнено е потврдено дека станува збор за ⲥⲟⲕⲱ (6822 г.), односно 1313/14 г. Овој факт се совпаѓа со податокот дека во втората деценија на XIV век живее и дејствува Григориј I, архиепископ охридски, потврден и од други извори¹⁹. Оттука сметаме дека Григориј споменат на натписот во „Света Софија“ не треба да се поврзува со ниту еден друг од претходно споменатите „Григориевци“.

Имајќи го предвид сето досега изнесено, го поставуваме прашањето: Кој е свети Григориј епископ на Мусија (Григора епископа Мусии) споменат во Остромировото евангелие? Притоа одговорот го нудат истражувањата на руските научници Олег Лосев и Анатолиј Турилов²⁰, кои покажуваат дека станува збор за грешка направена при препишувањето на Остромировото евангелие, односно во овој случај станува збор за св. Григориј, епископ ниски (Нисии), чиј спомен се слави на 10 јануари, а според локалната ерусалимска традиција се слави токму на 8 јануари – денот под кој во Остромировото евангелие е запишано: „памят святаго Григора епископа Мусии“.

Уште еден показател за отсуството на свети Григориј Охридски или Мизиски во охридската традиција е охридскиот апостол од XII век, (сл. 4) кој под 8 јануари содржи уште поискривена форма на споменот во кој стои „спомен на Григориј епископот и на Мојсеј“ (Григория епископа и Моисея)²¹, што јасно укажува дека во XII век во Охрид не се знае за св. Григориј, епископ мизиски, а уште помалку охридски.

Имајќи го предвид претходно кажаното, се доаѓа до заклучокот дека почитувањето на свети Григориј Охридски настанало како резултат на некритичка комбинација на споменувања на името Григориј во неколку извори.

Воедно сметаме дека не треба да доаѓа до мешање и поистоветување на св. Григориј Охридски со следните светители: 1. Свети Григориј епископ на Асу Мизиски. Роден на островот Лезбос со име Георгиј. При една посета на Ерусалим, замонашен е во една испосница на реката Јордан. По предлог на монахот Агатон избран е за епископ на Асу Мизиски. Се упокоил во длабока старост во манастир на островот Лезбос во 1150 или 1185 г. Неговите мошти се откриени во 1935 г.²²; 2. Свети Григориј Акритски (754 – 820 г.), христијански светител по потекло од Крит. Се подвизувал во Селевкија, а потоа 12 години во Ерусалим. Од Ерусалим отишол во Рим и се замонашил. Подоцна заминува со манастир во местото Акрита, близу

¹⁸ Натписот го објавуваат: Архимандритъ Антонинъ, *Изъ Румелии*, С. Петербургъ, 1886, 60; Ацо Шоповъ и Георги Стрѣзовъ, *Кодексъ на Охридската патриаршия, Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, Книга X, София, 1894, 570-571; Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902, 14.

¹⁹ Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, София, 1995, Т. 1, 213, 251; Йордан Иванов *Болгарски старини из Македонија*, София, 1970, 34.

²⁰ Лосева О. В., *Одна из загадок месяцеслова Остромирова Евангелия, Румянцевские чтения*, Москва, 1996, т. 2, 56-60; Лосева О. В., *Русские месяцесловы XI–XIV вв.*, Москва, 2001, 80-82; Турилов А. А., *Две забытые даты болг. церк.-полит. истории IX в., Старобългаристика*, год. 23, бр. 1, София 1999, 14-15.

²¹ Степан М. Кульбакин, *Охридская рукопись Апостола кон. XII в.*, София, 1907, 120.

²² *Παναγιώτης Σκαλτσής, Βίος και πολιτεία του Αγίου Γρηγορίου Επισκόπου Άσσου, Ο Άγιος Γρηγόριος Επίσκοπος Άσσου ο θαυματουργός, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (7-12 Ιουλίου 2005)*, Μυτιλήνη 2006, 129 ff.

Халкидон, каде што се предал на сурови подвизи. Мирно се упокоил во 820 г. Се слави на 5 јануари²³.

За крај, би сакал да нагласам дека ова не е единствениот случај на фиктивно поврзување на одредени личности и светители со градот Охрид и Охридската архиепископија. Имено, со добивањето на важност на охридската црковна катедра и прераснувањето на Охрид во силен црковен центар, многу светителски култови, од кои некои и непостоечки, како што е случајот со Григориј Охридски, почнале да се поврзуваат со Охрид, со цел и самиот култ да добие на значење, поставен под сводот на славната Охридска архиепископија.

²³ Joannes Bollandus, *Acta Sanctorum* Jan 5, Parisii, 1643, 289.